

Новини нашої літератури.

(М. Старицький. „Оборона Буші“. Исторична драма въ V діяхъ и 6-ты одминахъ зъ часивъ Хмельныцны. „Кіевская Старина“ 1899 р., кн. за март і квітень).

„Господи, і ще одна“! Таку з жалєм замітку зробив я був, почувши, що д. Старицький починає друкувати нову історичну драму, до того ще з часів Хмельнищини. Довгий час не міг я її прочитати, скажу правду, і не рвав ся до неї, будиши заєдно під вражінєм попередньої драми д. Старицького: „Богдан Хмельницький“. Тепер же, коли Хв. Редакція звернула ся знов до мене за оцінкою й сеї драми, поборов я всякі упередження, прочитав „Оборону Буші“ і — ніде правди діти — не пожалував того. Скажу від разу: нова драма дуже відмінна від усього, що досі написав д. Старицький, і ледви знати, що се рідна сестриця Богдана Хмельницького. Се не має так розумітись, немов „Оборона Буші“ прекрасна драма, доскональна і без хиб. Та все таки вона ліпша від „Богдана Хмельницького“. Я міг би, звичайно, піднести самі ліпші сторони драми, відославши що до всяких хиб проти історії та правил композиції до моїх заміток про попередню драму, (Л. Н. Вістник, кн. X з 1898 р.); не роблю сього одначе з огляду на самого автора, котрий мабуть новою сею драмою зазначає немов би нову хвилину своєї письменської творчости на драматичній ниві. Коли на сей зворот мали який небудь вплив неприхильні замітки оцінників (рецензентів), то се показувало-б лише, що критика, хоч би й дуже остра коли не поможе, то певно не зашкодить нашій літературі.

Аби не вводити нікого в апіорні погляди, перейдемо наперед зміст драми, щоб дати читачам докладне поняття про сю драму, що надрукована в неприступнім для ширшого загалу журналі і мабуть навіть без окремої відбитки.

Було се в 1654 р. Богдан Хмельницький закликав ще раз український народ на Ляхів, що конче зважились відбити свою власть на Україні. Народ пішов на поклик гетьмана і наддністрянські подільські села не лишилися по заду. Під Бушею організував ватагу сотник Завісний. Ентузіязм обнімає всіх, жінки й діти показують великий запал до народньої справи. Ватага рушає серед голосних покликів під Камянець, у селі лишають ся тільки старці, каліки, жінки, діти та — сам сотник Завісний. Серед того загального одушевлення одно смутком налягає на родину Завісного, а се страта вихованця Антося. Ще малим хлопцем найшов його сотник у лісі підчас татарського нападу, взяв до себе та виховував. Випадки 1648 р. покликали молодого козака між добровольців Хмельницького, але від тоді і слід про нього пропав. Особливо Марянї, дочці сотника, ся втрата завдає жалю, бо покохала Антося більше як брата. Серед того суму з'являєть ся він — в убраню шляхтича, утікаючи перед юрбою. Коли підстрілений упав, його пізнали. Сотник узяв його до себе лічити, думаючи, що шляхотське убрание на нїм лише задля підступу (дія I).

Антось виздоровів. Любов між ним і Маряною зросла до найвисшої сили. Рівночасно почуває він себе ніяково у тім товаристві завзятого козацтва, що стремить лиш до того, аби нищити Ляхів. Тому він і не криєть ся в думками просто противними і силкуєть ся переконувати сотника й иньших, що політика ненависти саму школу приносить, що Українці були би щасливі, як би найшли з Поляками спосіб жити у згоді та любові. На його думку Поляки не вороги Українцям, лише ксьондзи та опановані ними великі пани. По другім боці, серед Українців сіють незгоду православні попи... Сї мови дивують сотника, проте одначе він поручає йому узброїти замок Бушу, коли почали приходити недобрі вісти з поля.

Сей конфлікт переконання й обов'язку доводить до того, що Антось відкриває Марянї, що він не є ніякий козак, лиш Поляк, шляхтич, князь Порецький, що ранений у битві дістав ся між своїх, відзискав родинні маєтки, вчав ся за границею і т. и.,

отже ніяким способом не може прийнятись за поручене діло, бо мусів би йти проти своєї вітчизни й віри, котрі теж любить як і Україну. Тут викладає своє політичне profession de foi, виступаючи прихильником згоди між обома народами, ідеї рівності та братерства.

Його промова не промовляє до серця Марянї, вона давить чутє свого серця і приказує Антосеві довічну розлуку. В тій самій хвилині приходять ще сумнійші звістки з поля: „Козаче військо згбло, а наказний під Камянцем полїг!“ На се Антось сплеснув у долонї і кликнув радісно: „Звитяга!“ (II дія).

Антось покидає сотника, переходить між своїх, усе з тою думкою, щоб, як казав, „постаткувати Україні — перемогти шляхетства злу пиху...“ Він обнимає управу своїх маєтків, не ховаєть ся зі своїми реформаторськими стремліннями, голосить їх і стараєть ся перевести в житє. Він заборонив знущати ся над підданими, дівчатами, кобзарями й т. ин. Попри свою віру скоро однак бачить, що він самотній і не то, що розширене його поглядів не ведець ся, але ще зустрічає всюди сьміх, легковаженє або й обраву. Невідступним його товаришем став його пробощ, що всіми силами стараєть ся направити „схлопілого“ князя. Жіночі інтриги заставляють на нього силки, щоб його оженили з панною Ядвігою Грушецькою. При тім не згасає перша любов до Маряни, але ще більше змагаєть ся. Обуренє, гнів і обридженє до нового життя бухнули в нїм тоді, коли його гостї почали знущати ся над слїпим кобзарем, що в відплату за насьміхи засьпївав їм думу: „Як із день години...“ В роз'ярєнє викидає молодий князь усякі гріхи шляхті. За се бере його присутний Чарнецький силою королївського розказу на загальний похід проти Українцїв хорунжим до себе. Антось змушений піддатись, хоч із словами: „Се не війна, а бійня!...“ (III дія).

Тимчасом подільські левенці узброїли Бушу і задумали звабити Чарнецкого, щоб Богун міг без перешкоди злучити ся. Оборонцїв замку було дуже не багато: недобитки попереднього походу та жіноцтво. Тому то роздано ї жінкам оружє і поручено боронити вижїй замок, коли муштини обороняти-муть підгородє. Провід жінкам обняла Маряна, сотниківна. Чарнецький дійсно не знав числа левенцїв і взяв ся добувати Бушу. З замку Маряна побачила між ворогами хорунжого — Антосю і велить вистрілити гармату в сей бік. (IV дія).

Тяжко приходить ся Ляхам здобувати Бушу. З завзятем героїв відбивають обложені приступи, але сотник Завісний знає добре, що нехай лиш Чарнецький спустить став, що не давав доступу, то більш сили не стане до оборони. Він журить ся донькою, а найбільше мучить його гадка, що Маряна може по його голові дістатись Ляхам на наругу. Задумує сам убити її, аж коли вона признаєть ся, що жінки змовились одна одну добити в останній хвилині, покидає сю думку, тільки радить їй на кінець підпалити склад пороху під церквою. По однім відпертім приступі з'являєть ся в посольстві від Чарнецкого Антось з пропозицією ласки. Він упевняє Маряну, що він свого меча не забруднив кровю і умоляє її втікати з ним. Вона дає йому ключі від підземного входу, що веде під церкву і велить приходити після того, як рада дасть відповідь на письмо Чарнецкого.

Рішено оборонятись до остатка, хоч Поляки з Татарами спустили став. Оборонці гинуть на мурах, иньші збирають ся у церкву. Маряна в підземелю видає прикази своїй подрузі Катрі, щоб та дала знати, коли ворог опанує церкву. Приходить Антось і повторяє свої намови. Маряна задержує його сердечностями, аж Катря дає знак. В сій хвилині кидає Маряна смолоскип на порох — і цілий замок вилітає в повітря. (V дія).

Се зміст драми. Вже і з того бачимо, що „Оборона Буші“ самою основою висша від „Богдана Хмельницького“. Та була недотепна й баламутна, ся ясна і прозора. Сама історична особа Хмельницького не надаєть ся до драматичного оброблення, тут же видуманий князь Порецький годив би ся цілком до того. Сю висшість побачимо й пізнійше при подробицях.

Заки будемо обговорювати драму з її артистичного боку, мусимо вперед приглянутись, на скільки вона „історична“. Се не маловажна річ: вірність або невірність історії рішає про половину вражіння і вартости. Як ніхто сьогодні не виводить у літературі сучасних людей з мовою та характером Гомерових героїв, так само ніхто не заставить Ціцерона їздити по місті вельосипедом та деклямувати прим. Ніцше. Сей принцип мусить бути строго задержаний до найменших навіть подробиць, коли не хочемо писати сатири або хоч алегорії. Наш погляд на історичні твори красного письменства висловили ми вже в замітках до „Богдана Хмельницького“. Сказано там поміж иньшим, що факти й особи не мусять бути, як такі, у всіх деталях історично вірні, можуть бути ви-

думані, але кожде з них мусить мати душу того часу, котрий автор виводить перед очима читача.

Вже з самого змісту драми бачили ми, що уклад драми не одноцільний. Вона зложена немов із двох частин, що входять одна в одну, але таки відрубні ідеєю, характером та історичною вірністю. Механічно поділивши, перші три дії належати-муть до одної, другі дві — до другої частини. В тій акція обертається більш коло кн. Порецького, у сій коло Маряни. Історично беручи, перша — се видумка фантазії самого автора; друга — оперта на історії. Там окрім імени сотника та факту самої боротьби з Поляками нема таки нічого історичного; за те ж тут ціла основа лежить в історії, виключивши хиба любовний чинник.

Для контролі самим читачам хочу тут навести історичне оповідане про оборону Буші, передане нам одним польським мемуаристом (Jemiołowski, Pamiętniki). Ось виїмки з його оповідання:

„Поляки повернулись до містечка Буші недалеко Дністра, що стала захистом для подільських левенців або, як їх звали, для „наддністрянського полку“. Буша стояла на високій горі, була добре обведена міцними валами; з одного боку обороняв містечко став. Сюди вібралось 6000 левенців із жінками, дітьми та добром. Правив над ними якийсь Гречка. Було ще тут 12.000 мешканців і натовп молдавських охочих, що служили в українській вольниці. Подоляне заздалегідь зятались умерти, а не піддаватись ворогови на наругу. Чарнецький кинув ся приступом із кількома полками. Левенці відступили і пустили Поляків у браму, але коли сі вступили в містечко і відійшли від брами, позаду них підняла ся пожежа, а спереду кинулись на них чоловіки і жінки зо зброєю, з косами, з рогачами та дручками; нагнали Поляків у огонь, сила їх там полягла, Чарнецкому прострілили ногу. Поляки, видячи таку завзятість, вирядили в Бушу сурмача умовити левенців, але вони, познуцавшись над сурмачем, розстрілили його на очах Поляків. Тоді рушено на загальний штурм. Чарнецький спостеріг, що зі ставу можна випустити воду; зробили греблю, кінниця позсідала з коней, перебрала став і кинула ся на одну башту. Козаки довго оборонялись, але годі було їм устояти проти переваги. Гречка наложив головою, Українці, щоб не піддавати ся ворогам, позапалювали свої хати і почали убивати один одного. Жінка убитого сотника Завісного сіла на бочку з порохом і промовивши: „Після любого чоловіка не хочу я лишити ся іграшкою воякам“, підпа-

лила бочку. За її приводом матері кидали в огонь і колодязі власних дітей, а потім самі за ними. В одну печеру сховалося 70 жінок; але деякі з них біжучи туди погубили були по дорозі намітки. Се помічено і велено полковникови Целярію добути тих жінок. Намови піддатись не переконували жінок; полковник велів провести з потоку воду у печеру. Всі жінки потонули там, але ні одна з них не віддала ся живою в руки ворогів“.

Із цього короткого оповідання бачимо, скільки покористувався д. Старицький фактичним матеріалом, де держався його вірно, а де відступив від нього. Ось важніші переміни: залогу Буші автор сильно вменьшив; провідником ставить замість Гречки сотника Завісного; з жінки його робить дочку, змалювавши героїську подружню любов на иншій особі, Катрі, Маряниній подрузі; справу з порохом узагальнив на цілий замок, тож і факт затоплення поминув; не згадав про розстріляне сурмача, лише посольство зв'язав з особою князя і т. ин. Зрештою образ доволі вірний історично.

Як ми вже сказали, подрібна вірність дійсного матеріалу не має великого впливу на осуд драми, тож пригляньмося тепер, скільки ідеї, погляди, характери осіб та ціла, так сказати-б, атмосфера драми відповідає історичній правді, а з тим і правилам історичного красного письменства. Візьмемо під розвагу драму, розділивши її на особи та групи таким способом: 1) Антось, 2) Маряна й українське жіноцтво, 3) Українці, 4) Поляки.

Антось не лише наскрізь видумана особа, але й історично неможлива. Такого маґната не то що не було в XVII в., не подіблемо його також за цілий час історичної Польщі. Се не тільки тому, що на польській землі такі постаті не родились ніколи, навіть зродити ся не могли: пан, що-б так думав та діяв, чи властиво лише балакав, ледви чи міг би донебудь в Європі появитись перед XIX ст. Антось — се виріб чистої фантазії д. Старицького і найкращий доказ, що історія для нього *tabula rasa*. Він має певні сердечні бажання на полі нинішньої політики між Українцями і Поляками, котрі й олицетворив у Антосю. Тож коли чуємо патетичні тиради героя, навіть проти волі приходять нам на думку парламентарні промови à la Леваковский та безліч подібних часописних статей. Про саму вартість ідеї, репрезентованої Антосем, будемо говорити пізніше, тимчасом хочемо познайо-

мити читачів із політичною програмою трагічного польського реформатора.

Підчас обіду у сотника, коли від Українців сиплють ся громи на Ляхів, каже Антось: „Вибачте, панове, за слово: нам увірились не Ляхи, а пани... а це не все їдно. Польський нарід такий же нещасний харпак, як і наше поспільство; давно уже він на панів тих запродався, як віл підяремний.. а до нас він не тільки не ворогує, а спрія і не заїха на наше добро: та у самій Польщі і в Мазовії було повстання... тільки що перемогла його панська сила, а прийди ми, — то піднялась би і там завирюха...” (II, 2).

А сам на самоті говорить:

Лихе сліпить та сіє скрізь ненависть,
а боротьба озвірює людей...
Ніхто, ніхто не хоче зрозуміти,
що піп і ксьондз для себе сварють нас,
що Русин, Лях повинні побрататись,
бо в тім користь, бо в тім рятунок їх... (II, 2)

Прощаючись із Маряною впевняє її про свою любов до України:

Тебе і весь твій люд,
Україну, цю другу мою неньку,
люблю! (II, 12)

Коли Маряна ставить йому дві альтернативи у формі:

Тра зрадцем стать чи люду чи панам... (II, 12)

відповідає він:

Чого-ж се так? ще єсть і третій спосіб:
опросьвітить і пана й козака,
і харпака, — та й помирить..
Два роки я по всіх чужих краях
шукав знаття і розуму: там мудрі
домислились, що щастя всіх людей
у лагодї, у братстві, у осьвітї,
що віра — но тоді сьвятїйша річ,
коли вона любов і згоду сіє. (ibid.)

Серед Поляків віщує він кращу долю Україні:

Колись
появить ся на небі пишне сонце

і промінем розвіє темний чад, —
 прозрять тоді невольники сліпучі
 і закують у пута хижаків! (III, 8)

Скоро бачить свій даремний труд:

А я гадав, що думку засную,
 що чесний стяг здійму у гору з ними...
 Гай-гай! І тут здасться лиш — мана... (III, 10)

В обуренню за знущання над сліпим кобзарем не щадить
 острих слів своїм братам:

В його (кобзаря) словах нема краплини лжи,
 і в кожному лише лунає правда, —
 клянусь творцем, клянусь небом, так!
 не пісня то, а стогін, гвалт і лемент,
 дитячий крик, ридання матерей,
 предсмертний крик конаючого люду,
 і пекло мук, що кояться здавлен
 в сплюндрованій, нещасній Україні...
 Пройміть мечем ці перса, — і тоді
 не вибете любови з них до люду! (III, 16).

Ми навмисне навели тут довші виписки, щоб читачі могли
 виробити собі докладний осуд про характер сього героя. Мабуть
 ніхто не заперечить, що він викликає вражінє більш комічне як
 поважне, і то лише однієї тільки тому причина, що автор допустив
 ся страшного анахронізму. Автор велить Антосеві вислов-
 ляти навіть новочасні погляди на справу віри. Чи се можливе?
 За багато-б прийшло ся списати паперу, як би ми хотіли слово
 за словом виказувати анахронізм і невірність. Одним словом, осо-
 ба Антося історично невірна й неможлива.

Антось має бути по пляну автора ідеальним елементом серед
 Поляків; для протилежности до нього творить д. Старицький та-
 кий самий елемент по українській стороні, що олицетворюєть ся
 в особі Маряни. В двох чистих почутях, любови до Антося
 і любови до народу, приходить вона до конфлікту, виходить одна-
 че з нього так, що піддає перше чутє другому.

Для серця-ж я — ні правди не змалю,
 ні з кривдою не помирюсь ніколи,
 ні ради втіх, ні ради вражінь кволих,
 ні ради сліз і тяжкого жалю! (II, 7)

Наведені слова характеризують її високоблагородну і патріотичну душу. Такі типи в нашій письменстві давні вже, хоч би почавши від Костомарової Марини у „Переяславській ночі“, а скінчивши на Анні Золотаренківній у „Богдані Хмельницькій“ самого-ж д. Старицького. Майже всі ті жіночі постаті одним ладом тесані, та проте все — не мають у історії свого потвердження. Як раз Хмельницщина за цілий свій час не дала нам подібного взору, хіба радше навпаки: подекуди відкриває упадок і моральну низькість жіноцтва. Правда, Маряна не говорить нічого такого, щоб було-б анахронізмом на той час, але ми не маючи подібного прикладу в історії Хмельнищини, мусимо відкинути історичну оправданість Маряни, що особливо разить історика високо інтелігентним способом говорення.

Усі інші типи жіноцтва виведені автором уже менше грішать проти історії. Катря протиставлена Маряні зі своєю незвичайно горячою любов'ю до мужа єсть більше психологічна як історична фігура. Хіба Свиридиha... Ся дійсно зі своєю фанатичною ненавистю до Ляхів і кровожадністю може бути історично оправдана, але се постать — другорядна. Що до самої участі в повстанні українських жінок, їх відваги і хоробрости — на се маємо доказ хоч би в висше наведеному історичному оповіданні. Взагалі зазначимо тут, що у д. Старицького жіночі типи кращі як мужеські, чи в сій, чи в інших драмах. Спеціально що до сеї драми застерігаємось сказати ще про артистичне виведення сього жіноцтва, котре тут ще менше дописало, як де инде.

Тепер лишається нам сказати ще про дві групи, що виступають у драмі проти себе: Українців та Поляків. У тім „Оборона Буші“ не багато ріжнить ся від „Богдана Хмельницького“. В драмі не ясно, за що властиво йде боротьба між обома народами, себто, не видно сліду якоїсь політичної думки у дієвих осіб. Вони багато говорять про Україну, про Ляхів і т. н., але чоловікови не обзнайомленому з історією годі було би догнупатись, за що ріжуть одні одних. Причини сьому глядіти мабуть треба в політичній безідейности самого автора, що одного не розуміє, другого не знає, иншого боїть ся рушати. А що без якоїсь провідної гадки в історичній драмі не обійдеш ся, тому то автор бере вже готову, в неоднім штучно виковану, а се справу релігійну. Він хоче нам дати оборонців віри, а зробив із них фанатичних обскурантів. Що за мораль такого ось висказу Свиридиha :

Щоб католик та з благочесним був
приятелем? Та з роду і до віку!
Коли не наш, то ворог, значить, ти. (II, 9)

У самого автора видно реакцію проти того обскурантизму (Антось), але таки його позбутись не міг у драмі — задля нестачі всякої иньшої ідеї. Тож коли ся драма може мати який небудь вплив на сучасну суспільність, то він буде радше шкідний, як користний. Не можемо одначе не згадати одної корисної сторони. Звичайно до недавна, у автора ще в „Богдані Хмельницькій“, панує погляд, що козак тоді справдешний Українець, коли скаче в дьоготь, купається в горівці, лає та бється. Помалу вивольються українські письменники від тої карикатурности, що бачимо і в сій драмі:

Одна ціла дія „Оборони Буші“ присвячена Полякам. Вони змальовані подібно, як у иньших подібних творах чорно-чорно, а що найгірше — карикатурно. Не згіршу мабуть тяжко, коли скажу, що найслабше зі всього, що написано нашими письменниками, — то всякі сцени з польського життя. Для контрасту з Антосем мусів подекуди автор чорно малювати Поляків, але на що зробив їх карикатурами? Що властиве дивно! З Поляків, окрім Антося, ніхто не балакає розумно: вони говорять або зайве або дурне... Чи не вміли? Чи се вина вже самого автора? Мій Боже! Таж і панщина мала якийсь *raison d'être* — не була самою примхою. З тої причини назвемо й сю часть історично мало вірною, хоч від останньої драми видно значний поступ (прим. Ксьондз уже не такий чортяка як був у „Б. Х.“).

Зібравши всі наші уваги разом скажемо: „Оборона Буші“ не є історичною драмою. Ні ідеї, ні дух, ні характери, навіть факти й особи, не відповідають історичній правді. Скаже автор, що він не писав історичної розвідки, тож і не обов'язаний строго держати ся правди. На се відповідь: історія — се не глина до ліплення всяких фігур, вона має певні права, що їх не можна нарушати, і домагається, щоб кожний, хто лиш із нею має діло, хоч трохи познайомив ся з нею.

Відмовивши „Обороні Буші“ права на назву „історичної“ драми ми ще не кладемо хрестика на її артистичну вартість. Вона може бути історично хибна, але артистично прекрасна, тож і лишиться доброю драмою і зайняти високе місце в літературі. Тому то приглянемо ся тепер їй із сього боку. На нашу

думку треба її розібрати а) з огляду на певні, загально прийняті вимоги, поставлені для кожної драми; б) з огляду на вражінє, яке маємо, прочитавши або побачивши твір. Сей розділ конечний, бо знаємо твори, спеціально драми, що грішать проти всіх правил висловлених людьми, та проте подобають ся; і противно найартистичніші річи бувають часто цілющою водицею — лише одиницям. Прикладаючи сю міру до „Богдана Хмельницького“ дійшли ми до осуду некористного для автора; тут же, відразу скажемо, осуд буде значно користнійший, хоч ще не буде — похвалою.

Загально прийняті умови письменства мають певні свої вимоги що до характерів введених осіб, акції цілої драми і техніки, себто будови твору. Характер осіб мусить бути природно вірний, себто кожда дієва особа має бути нічим більше ні менше лиш чоловіком; далі мусить бути консеквентний, себто відповідати психологічним правилам у думках, словах і ділах; вкінці має відповідати певній цілі, щоб означала його місце серед дієвих осіб і моральну вартість у етиці.

В „Обороні Буші“, як звичайно у д. Старицького багато дієвих осіб, а з них не всі вяжуть ся тісно з драмою. Найважніші отсі: Антось, Маряна, сотник, Катря, Свиридиха, Вернигора, Чарнецький, пробощ, Ядвіга Грушецька, иньші другорядні. Почнемо з Антоса. Його гадки і змагання ми вже пізнали висше при згадці про його історичну вірність.

Антос хотів автор зробити мабуть ідеальним характером, з'єдинити в нім прикмети такого Поляка, якого собі уявив д. Старицький. І дійсно він йому вкладає в уста найкращі думки про рівність та поступ, робить його речником нового ладу і нових відносин між Поляками і Українцями. Беручи його без історичного освітлення, се була би доволі симпатична постать. Сього одначе авторови було за мало: він хотів Антоса разом із Маряною зробити героєм драми, повязавши акцію з його особою. Чи се вдалось авторови, то вже иньша справа. Невдалість сеї особи виходить головню з того, що автор бажав у ній сполучити політичний і любовний чинник. Правда, оба сі чинники є пружиною драматичної акції, але зліплені з собою досить механічно. Антось, як коханець введений мило, природно і консеквентно. Він любить чесно, не може ошукувати Маряну і не признавати ся до свого княжого роду. Чиста любов не допускає до такої облуди

і він признаєть ся. Маряна поклала забору між собою і ним, то він уступає, хоч ніколи не перестає любити її. Се цілковита пасивність. Антось як провідник нової науки не менше пасивний, хоч і не так простий. Взагалі не можемо добре знати, як дивить ся він на свою другу вітчину — Україну і як представляє собі відносини її до Польщі. Він запевняє кілька разів, що любить цілим серцем її і український народ, та з другого боку, коли Свиридиha звичає, що „чутки біжать лихі“, радісно викликає: „Не може бути?“; на вість про невдачу походу сплеснув він руками: „Звитяга!“ Хто любить рідний край, не буде тішитись його нещастем. До того се погано відбиває від його патетичних тирад на тему рівності та братерства. Він не консеквентний. По розмові з Маряною ми надіяли ся б, що він між Поляками прийметь ся дійсно за працю коло добра народу та буде переводити свої погляди на політичному ґрунті, тимчасом він окрім перемовлювання з пробошом таки нічого не чинить. Його погляди дуже загальні, не доторкають ся спеціальних питань, прим. соціальних. Він говорить навіть про просвіту темного народу, але сей власне народ був його приватною власністю, платив данини і робив панщину, а за те все заборонив він у своїх добрах дворакам знущати ся над підданими. Сього домагаєть ся вже сама людяність. Підчас сцени з кобзарем автор хоче бачити в ньому апостола України, та проте він не має сили волі, щоб не піти вояком на тих нещасних Українців, коли ми радше надіяли ся б, що він як раз стане по стороні покривджених. Найкраща нагода до того була вже під самою Бушою, але він тоді забуває про все, сама любов до Маряни бере верх і він молить її — утікати з ним. Се вже тривіально.

Разом узявши, Антось — фігура невдатна. Заложене автора було, видно, ліпше, се можна бачити з кількох сцен цілком удатних, де Антось говорить і ділає як скінчений герой, — але переведенє не вдалось. Його патетичність і бездіяльність роблять його якоюсь маріонеткою, а подекуди нагадують сьмішну донкіхотерию. Він міг би дати добру драматичну креацію: боротьба проти загалу в імя ідеї, любовний конфлікт — заповідали доброго героя. Шкода, що змарнував ся...

Властивий атракційний пункт у драмі — се Маряна. Вона любить Антося сильною любовю, але народня справа для

неї сьвята. У сїм конфлікті вона без вагання йде за голосом переконання, придавлюючи голос серця.

Щоб я зрелась і роду, й люду, й віри,
щоб зрадою купила княжу честь?
О, ні, не дбай! Ймовірне моє серце,
а гордошів нікому не продасть,
як не продасть укоханого люду
і рідної України по вік!
Ні я тебе, ні ти мене до зради
принажуватись не важмось... Та й яке
по зрадї тій ще може бути щастє? (II, 12)

Останні слова показують навіть дуже чесну людину. Вона, правда, не має ніяких вироблених політичних поглядів на боротьбу з Поляками, йде силою самої традиції. Се вже вина автора, що його герої такі безбарвні. Від розлуки з милим Маряна стає якоюсь демонічною, придавлює спомини, щоб ділати для вітчизни. Ось її молитва, повна болю і чуття:

О Мати Пречиста!
Зітри з його (серця) укохане минуле,
зміцни, скрепи моє життє знебуле,
дай силу знять на рамена хреста
і без жалю віддати дух свавольний
за рідний люд окривджений, бездольний. (IV, 2)

Се відреченє збільшаєть ся ще, коли Маряна обняла провід над узброєним жіноцтвом:

Спокійна я... Все заніміло... Годї
вагати ся з цим серцем; а життя
не жаль міні: зівяло в злій пригоді!
Всьому кінець! Немає вороття!
Ну, смерте, йди! Тобі я навіть рада.
поміряюсь, у вічі зазирну;
не віджахне твоя страшна порада!
І чую я в сю хвилю чарівну
у персах тут таку звияжну силу,
яка злама на смертному шляху
навіть твою незважену пиху
й переживе німу, тісну могилу. (IV, 10)

Побачивши Антося серед ворогів не вагуєть ся, лише видає розказ: пали! Гадка, що вона убила милого, викликає в ній цілу бурю вражінь (V, 5), що таки кінчить ся боєвою розрадою:

Геть на-бік чулість, сльози!
насталимо одвагою наш дух,
всі сили ми напружимо до бою...
Хай відають, хай знають вороги,
що умирать Українки уміють! (V, 10)

Рішившись на смерть, зваблює Антося, щоб і його погребти з собою. Вона видить зруйновані надії у себе і в Антося: ні вона не побачила ліпшої долі України, ні він не вспів приєднати Ляхів до добра, на се одинокий лїк — смерть:

Родились ми з тобою в злу годину,
між двох мечів — і долі нам нема!
Твій люд і мій в братерній січі гине;
твій рід і мій — запеклі вороги,
твій храм і мій ненавистні між себе...
не нам, не нам ті свари погодить —
і щастя тут знайшли-б ми лиш на зрадї, —
так на неїж нездатні ми були! (V, 22)

За хвилю покрило їх руйновище замка.

Маряна, як бачимо, наскрізь консеквентна, виведена повно і зрозуміло, в словах і ділах нема противорічності як у Антося, в цілім складі менше штучності, більше прородности й життя. Як би подекуди не надмірна патетичність, можна-б назвати Маряну щасливою драматичною постаттю, хоч і не цілком оригінальною.

Характеристику інших дієвих осіб перейдемо коротко.

Сотник доволі фрагментарна і неясна постать. Не вияснено прим., чому він не йде в похід, коли збирається загін у перший раз. Він усе стоїть на дальшій пляні, тож і дуже несподівано вражає нас його намір убити доньку, щоб не дісталась живою в руки ворогів. Кілька звичайних рисів не оправдує ще того так важного кроку.

Катря, подруга Маряни, дружина Хорунжого, немов антитеза Сотниківні. Понад любов до мужа вона нічого не видить; і те, що вона бере участь у боротьбі, має свою причину в тім, що там був її чоловік. Людина чесна і палка — але в драмі виходить блідо.

Свиридиха, тип божевільної баби, оброблена консеквентно і плястично. Її закон, як зве Антося, девіза: „Коли не наш, то ворог, значить!“ Її характер малює добре хоч би отся сцена, де вона дає науку перед походом своєму внукови:

- Свир. Ну, внуче мій єдиний, памятай,
що весь твій рід — тепер в одній бабусі:
я мала трьох синів, як соколів,
і дочок п'ять — красунь на всю Україну...
Благословив Господь їх і дітьми:
гойдала вже унучок та унуків...
І всіх кати порізали, спекли
живцем в огні... до немовляти навіть!
О, прокляті! Бодай увесь ваш рід,
все кодилище гадюк і жаб смердючих
пропало в пень! Гляди, — всіх ріж і тни!
Та не давай ощади ні дитині,
ні дідови! Хоч в світі нас двойко,
але неси цілком життя на помсту!
- Онук: О, не схиблю! Умию ся в крові,
та і катів в її потоплю.
- Свир. (обнімає й благословляє його): Так, сину,
благослови-ж тебе Господь на бій!

Ми навели сю сцену, бо вона характеризує не лише саму Свиридиху, але й цілу юрбу, загорілу, фанатичну і кровожадну, котра теж багато місця займає в драмі. Свиридиха божеволіє цілком, коли бачить, як останній її потомок гине.

Між Українцями єсть ще більше осіб, що мають сяку чи таку участь у акції, одначе пропускаємо їх, бо вони або стереотипові, або непотрібні. За те згадаємо хіба про декого з польського табору. Чарнецький дуже суворий вояк, завзятий ворог України, виступає лише епізодично. Ядвіга Грушенка, гордовита панна з нудьгою, хотіла би привабити кн. Антося, але заразом брідить ся його демократизмом. Кс. пробощ має бути типом Гауїта дорадника, з облесними словами і скритими намірами. Що до Поляків взагалі, приходить ся нам уже вдруге сказати, що автори вони не вдались, бо він не знає їх ані історично ані суспільно. Тому вони або мляві, або карикатурні або й мерзені (Яскульський і Юлія).

Зібравши наші уваги що до поодиноких дієвих осіб, скажемо, що лише Маряна одна має на собі признаки докладного та пильного оброблення, всі иньші виведені або невміло, або недбало, або вкінці на те, щоб було ким заповнити сцену.

Слаба сторона драми що до характерів дієвих осіб тягне за собою слабу будову твору. Правда, бачимо тут певний зворот до

ліпшого: акція пливе доволі хутко, менше непотрібних сцен, менше штучного ефекту, горілчаних сцен майже нема і т. ин. Найкраще оброблена друга дія і як би иньші домірялись до неї, то мали-б ми драму першорядної вартости. Та що-ж? Перша дія має характер більше картиновий; елементів, що лучать драматичну акцію безпосередно, дуже у ній мало. Безперечно, загальне освітлене не маловажне, але на се треба або майстерської руки Шекспіра, або закроювати драму на ширші розміри, як Шіллер „Валленштайна“.

З першої дії видно теж, що автор не вмів сполучити гумору з повагою; невластиво уживши їх, викликає часто противний ефект; гумористичний матеріял теж уже занадто черствий (I, 6). Третя дія цілком невдатна. Ми вже казали, що коли д. Старицький береться виводити Поляків, зараз впадає в карикатурність. До того автор не знає ні польської ні латинської мови, а радо ними послугується в тих сценах, і се викликає великий несмак. Я порадив би д. Старицькому ніколи не виводити на сцену безпосередно Поляків: драма скористає, коли автор не буде малювати того, чого не знає, або не розуміє. Четверта та пята дія технічно — дуже слабкі. Автор не вмів опанувати всьої ріжнородности і ріжних мотивів, що наступають скоро по собі і на однім місці. Не забуває тут про свої спеціальні ефекти, котрі йому сподобалися, прим. сцена з Свиридишиним унуком та Маласею. Вона може собі бути дуже гарна, але не мусить тут бути. Се, видно, сліди повістевих епізодів. Дуже примітивно виглядає теж поява Чарнецкого на сцені з ворожого табору, не до ладу сцена зі стрілою і письмом від Антося (се вже цілком непотрібно!), невдатне посольство Антося. Ліпша дещо остання частина, але вона написана старою манерою.

Два останні акти дуже слабкі ще з одного боку. Автор велить жіноцтву брати участь в обороні замка. Ми не маємо нічого проти того, але до таких сцен треба було взяти ся дуже обережно. Не знаю, не бачив я „Оборони Буші“ в театрі, але мені здається, що при представленю сих героїчних жінок більша половина театральної публіки — тріснула би від сьміху. Се рішучо невдалі сцени, особливо в четвертій дії. При читаню вони ще можливі, але ніяк не до вистави в театрі. Взагалі що до вражіння, то друга дія і друга половина пятої дають значний ефект, усі

иньші або слабі, або тривіальні, або викликають противне цілком вражінє; третя дія з Поляками в більшості навіть нудна.

Хотіли ми ще говорити про мораль драми. З цілого твору видно, що мораль була авторови не маловажною. Вона обнімає тут одну головну ідею любови до вітчизни і пожертвування за неї. Тільки-ж така загальна ідея мусить мати більше конкретні форми, себто проявляти ся в формі певних стремлїнь політичних, національних, суспільних — вкінці релігійних. Автор чув сю потребу, але не вмів чи не хотїв докладно вияснити собі її. Треба було щось піднести до висоти ідеалу і прибрати ним своїх героїв. Автор і робить такий ідеал — із православної віри. Він навіть виводить перед нами якусь містичну особу странника, що загриває народ до боротьби за віру. Хочемо вірити, що й сам автор не назве ширене релігійної загорілости чимсь моральним. Нині скрізь по сьвітї тим чинником заслонюють ся самі найобскурнійші елементи. Чув се мабуть сам автор, бо поклав в уста Антося деякі вільнодумні слова або тут і там розсїяв деякі проблєски иньших гадок — але се власне, що заступником сього поступу є блідий, противорічний Антось, до того ще Поляк, а все иньше не репрезентоване ніким і нічим суцїльно, віднімає всю вартість иньшим чинникам. Вина також тут не лише в обставинах, серед яких жие д. Старицький, але й у тім, що він сам не перейшов ніякої політичної школи і дуже слабе має понятє про загально-народні стремлїня.

На закінченє скажемо, що драма написана переважно гладким віршом, декуди переплїтана прозовими сценами. Більше деклямації та патосу як поезії, але годї таки сказати, щоб її не було, місцями доходить вона до значної висоти (друга дія). Мова (окрім чудернацької третьої дії) переважно добра, подекуди дуже гнучка та богата, бо автор має багато своїх спеціальних слів і зворотів, що їх назвемо дуже вдатними. За те подібують ся у нього певні стїлі польонїзми, що нас, Галичан, особливо не мило вражають (перса зам. груди і т. и.).

С. Моматівський.

